

DAMIAN GIL

dr Damian Gil¹

**MODEL POSTĘPOWANIA W SPRAWACH NIELETNICH DE LEGE
LATA I DE LEGE FERENDA
THE MODEL OF CONDUCT IN JUVENILE MATTERS DE LEGE LATA
AND DE LEGE FERENDA**

STRESZCZENIE

Postępowanie w sprawach nieletnich stanowi ważny element każdego systemu prawa. W Polsce obowiązujący od trzydziestu lat model postępowania z nieletnimi z czasem nie sprostał problemom szybko rozwijającego się społeczeństwa. Postęp w wielu dziedzinach życia niesie zagrożenia społeczne (również w zakresie relacji nieletni – społeczeństwo). Artykuł przedstawia główne założenia dotychczasowego modelu postępowania (wychowawczego i poprawczego) oraz ocenia projekty zmian w prawie nieletnich, które przygotowano w ostatnim okresie. Konieczność zmian i potrzeba racjonalnej polityki w sprawach nieletnich jest głównym przesłaniem opublikowanej pracy.

Słowa kluczowe: nieletni, postępowanie, środki stosowane wobec nieletnich, model postępowania, sąd, projekt, reforma.

ABSTRACT

The conduct in juvenile matters the state important element of every system of right. In Poland valid from thirty years model conduct from juvenile, he with time did not match problems developing society quickly. The progress in many fields of life carries the social threats (also in range of report juvenile - the society). The article represents the main foundations of hitherto exists model of conduct (educational and reformative) as well as estimates the projects of changes in almost juvenile, which it was prepared in bygone period. It the necessity of changes and was one

¹ dr, adiunkt w Katedrze Prawa Karnego i Postępowania Karnego WZPiNoG Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Stalowej Woli, autor publikacji z zakresu prawa karnego procesowego.

needed in juvenile matters the rational policy it is the main message the published work.

Key words: juvenile the conduct, the centres applied in the face juvenile, the model of conduct, court, project, reform.

Rozwiązania ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich², która miała być ustawą przejściową, z biegiem czasu okazały się niewystarczające. Twórcy projektu ustawy - Prawo nieletnich z 2008 r. zastanawiali się nad dwoma modelami: wychowawczym lub jurydycznym³. Model jurydyczny zakłada uplasowanie prawa nieletnich w obszarze prawa karnego. Słusznym wydaje się rezygnacja z dwutorowości postępowania w sprawach nieletnich, opierając go na założeniach ostępowania cywilnego. Zdaniem A. Gaberlego za trafny należy uznać pomysł projektodawcy zastępujący strony uczestnikami postępowania oraz kładący nacisk na koncyliacyjne sposoby zakończenia postępowania (mediację, dopuszczalność zawarcia ugody w sprawach majątkowych)⁴. W świetle proponowanych zmian modelowych projektodawca chce „uwolnić” postępowanie w sprawach nieletnich spod wpływu postępowania karnego, opierając jego przebieg na Kodeksie postępowania cywilnego (postępowanie nieprocesowe). Zniesienie dychotomicznego podziału na środki wychowawcze i poprawcze wydaje się jednak iluzoryczne. Zastąpienie nazwy – zakład poprawczy określeniem zakład dla nieletnich, nie zmienia przecież charakteru tego środka stosowanego wobec nieletnich. Z wykładni art. 13. § 2 i 3 projektu jednoznacznie wynika, że twórcy proponowanych zmian w prawie nieletnich zakładają sięganie po instrumenty prawa karnego. „Jeżeli wobec nieletniego, który popełnił czyn zabroniony przed ukończeniem 17 lat, ale w chwili orzekania przez sąd pierwszej instancji ukończył lat 17, zachodzą podstawy do orzeczenia umieszczenia w zakładzie dla nieletnich – sąd rodzinny może orzec karę albo warunkowo umorzyć postępowanie, gdy uzna, że stosowanie środków wychowawczych nie byłoby już celowe; orzekając karę, sąd stosuje nadzwyczajne jej złagodzenie” (art. 13. § 2 projektu)⁵. Swoboda wyboru kary lub środka wychowaw-

2 Dz. U. z 2002r., Nr 11, poz. 109 z późn. zm.

3 A. Gaberle, *Podstawowe problemy nowej ustawy o nieletnich* (na przykładzie projektu ustawy – Prawo nieletnich z 2008r.), [w:] T. Bojarski (red.), *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, Lublin 2008, s. 15 i nast.

4 Tamże, s. 18.

5 Cyt. za P. Górecki, *Projekt ustawy – Prawo nieletnich (zagadnienia wybrane)*, [w:]

czego nie wydaje się rozwiązaniem dobrym. Projektodawca nie określił, z jakich przyczyn „stosowanie środków wychowawczych nie byłoby już celowe”, co może posłużyć do zbyt uznaniowej „polityki orzekania” w sprawach nieletnich. Kolejnym przejawem powrotu do modelu postępowania karnego jest przepis art. 13. § 3 projektu – „Wobec nieletniego, który popełnił czyn zabroniony przed ukończeniem 17 lat, ale w chwili orzekania przez sąd pierwszej instancji ukończył 18 lat, środków wychowawczych nie stosuje się, a sąd rodzinny, biorąc pod uwagę okoliczności wskazane w art. 3., umarza postępowanie, przekazuje sprawę odpowiedniej instytucji, warunkowo umarza postępowanie albo wydaje wyrok skazujący, odstępując od wymierzenia albo stosując nadzwyczajne złagodzenie kary”⁶. Wypada stwierdzić, że dyspozycja cytowanego przepisu wskazuje na kilka alternatywnych możliwości, które zbliżają model postępowania w sprawach nieletnich do „pozakodeksowego karnego postępowania szczególnego”.

Do istotnych mankamentów ustawy z 1982 r. należą: nieprzyznanie nieletniemu uprawnień pozwalających mu na wpływanie na przebieg postępowania tj. prawa do informacji o uprawnieniach, prawo do składania wniosków dowodowych, prawo do nieskrępowanego kontaktu z obrońcą (temu czynią zadość rozwiązania projektowe).

Podkreślając szczególne znaczenie ustawy z dnia 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, należy przypomnieć, że jako nieliczny akt normatywny (uchwalony w tamtym okresie) zawiera preambułę, która określa cele i założenia ustawodawcy. „W dążeniu do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź zasadami współżycia społecznego oraz w dążeniu do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa stanowi się, co następuje:”. W kontekście przywołanych problemów obowiązującej ustawy, nie bez znaczenia wydaje się fakt stosunkowo niskiej świadomości prawnej (wśród społeczeństwa), czego przyczyną jest brak edukacji prawnej na poziomie szkoły średniej. Cel zawarty w preambule „wychowania nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa” nie mógł zostać zrealizowany bez edukacji prawnej młodych obywateli. Na marginesie wyrażam radość, że WSEiP w Kielcach

T. Bojarski (red.), *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, Lublin 2008, s. 21.
6 Tamże, s. 31.

realizuje program edukacji prawnej w szkołach średnich na terenie województwa świętokrzyskiego (w którym uczestniczyłem), być może inne jednostki w kraju podejmują równie trafne inicjatywy.

„Nieletni w świetle projektu – to osoba w wieku od 10 do 18 lat, wobec której można zastosować środki przewidziane w projekcie”. *De lege lata* nieletnimi są osoby, do których stosuje się przepisy ustawy w zakresie:

1. zapobiegania i zwalczania demoralizacji, w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat,
2. postępowania o czyny karalne, w stosunku do osób, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyły lat 17,
3. wykonywania środków wychowawczych lub poprawczych – w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej niż do ukończenia przez te osoby lat 21.

Nowa definicja projektodawcy upraszcza i rozszerza zakres odpowiedzialności nieletnich. Naczelną zasadą postępowania z nieletnimi jest dobro nieletniego i zasada indywidualizacji (art. 3 projektu).

De lege lata ustawa wprowadza dwa pojęcia „czyn karalny” i „demoralizacja” jako pojęcia fundamentalne. Stroną postępowania nie jest obecnie pokrzywdzony, ustawa nie definiuje również pokrzywdzonego.

Najnowszy projekt z 19 listopada 2010 r. zakłada następujące zmiany w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich:

1. zmiana zakresu podmiotowego dolnej granicy nieletniości na 10 lat w zakresie przeciwdziałania popełnianiu czynów zabronionych oraz przeciwdziałania innym przejawom demoralizacji,
2. zmiana zakresu przedmiotowego przez rezygnację z pojęcia czynu karnego i zastąpienia go pojęciem czynu zabronionego,
3. jednolite postępowanie w sprawach nieletnich (k.p.c.) – postępowania opiekuńcze, przy jednoczesnym zachowaniu stosowania przepisów k.p.k. w przypadku: zbierania, utrwalania i przeprowadzania czynności dowodowych prowadzonych przez inne podmioty niż sąd rodzinny, w szczególności przez Policję, w zakresie przesłuchania małoletnich oraz postępowania z zatrzymanymi dowodami rzeczowymi.

W uzasadnieniu projektodawca zaznaczył, że zmierza on do „dostosowania obowiązującego prawa nieletnich do regulacji i zaleceń prawnomiędzynarodowych, do usprawnienia postępowania z nieletnimi i przyspieszenia wydawania merytorycznych orzeczeń, do upodmiotowienia nielet-

niego i podwyższenia gwarancji procesowych w relacjach z organami ścigania i szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, do ujednoczenia procesowania przed sądem rodzinnym” oraz do „zagwarantowania szerszych uprawnień pokrzywdzonemu nagannym czynem oraz usprawnienia wykonywania orzeczeń”⁷. Wypada zauważyć, że cele najnowsze projektu są bardzo precyzyjnie i jasno sformułowane oraz zmierzają do wyraźnego usprawnienia postępowania z nieletnimi (respektując przy tym regulacje prawa międzynarodowego).

Pokrzywdzony w świetle projektu jest uczestnikiem postępowania i posiada wiele istotnych uprawnień: może być uczestnikiem postępowania mediacyjnego (starać się o uzyskanie satysfakcji moralnej lub materialnej), ma inicjatywę dowodową, prawo do informacji, może zawrzeć ugodę, skarżyć niekorzystne dla siebie postanowienia, ma prawo uczestniczyć w rozprawie, za zezwoleniem sędziego może przeglądać akta sprawy. W projekcie (art. 30. § 1a) dodano definicję pokrzywdzonego – „Pokrzywdzonym jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez czyn zabroniony”. W świetle art. 32a § 1 projektu pokrzywdzony ma być pouczone o przysługujących mu uprawnieniach⁸.

W projekcie z 2008 r. wprowadzono szereg niezolacyjnych środków wychowawczych, w tym poprzestania na upomnieniu, przez środki probacyjne oraz pracę o charakterze wychowawczym i terapeutycznym lub szkoleniowym. Po raz pierwszy podjęto próbę zdefiniowania demoralizacji jako „psychospołeczny proces cechujący się niekorzystnymi zmianami osobowości i zachowań nieletniego o charakterze nasilonym i względnie trwałym, który przejawia się w nieprzestrzeganiu norm i zasad postępowania obowiązujących powszechnie dzieci i młodzież”. W mojej ocenie tak ukształtowana definicja daje zbyt daleko idącą swobodę orzekającym w zakresie uznania, że konkretny nieletni jest zdemoralizowany. Zastanowienia wymaga określenie „zachowań nieletniego o charakterze nasilonym i względnie trwałym”, które wydaje się pojęciem nieostrym i już *pro futuro* można założyć jego niejednołitą wykładnię. Czy niszczenie ławek w parku raz w tygodniu po sobotniej zabawie od maja do września ma cha-

7 Cyt. za M. Korcyl – Wolska, *Uwagi o modelu postępowania w sprawach nieletnich w Polsce i pozycji pokrzywdzonego w tym postępowaniu. De lege lata i de lege ferenda*, [w:] D. Gil (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012, s. 184-185.

8 Tamże, s. 184-188.

rakter „nasilony i względnie trwały”. Zapewne dla Sądu w Poznaniu ma, natomiast dla Sądu w Olsztynie nie ma?

W kontekście prowadzonych rozważań i projektu z 2008 r. na uwagę zasługuje rozbudowanie form koncyliacyjnego zakończenia postępowania. W świetle art. 3a § 4 projektu „Postępowanie mediacyjne powinno zmierzać do wzbudzenia w nieletnim poczucia odpowiedzialności za skutki popełnionego czynu oraz do zawarcia porozumienia w kwestii zadośćuczynienia za wyrządzone krzywdy lub naprawienia szkody”. *De lege lata* na postawie art. 3a § 3 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich zostało wydane rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich⁹. W § 3 tego rozporządzenia wskazano, że sąd w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego może przekazać sprawę instytucji, która została wpisana do wykazu, o którym mowa w § 7 ust. 1, z zastrzeżeniem ust. 2. oraz zgodnie ze swoim statutem została powołana do wykonywania zadań w zakresie: mediacji, resocjalizacji, poradnictwa wychowawczego i pomocy psychologicznej, diagnozy psychologicznej, profilaktyki przestępczości, ochrony wolności i praw człowieka. Ponadto uprawnionym jest również rodzinny ośrodek diagnostyczno-konsultacyjny. Na uwagę zasługuje regulacja § 10 rozporządzenia, która zainteresowane podmioty nazywa uczestnikami postępowania mediacyjnego. Obok nieletniego i jego rodziców (opiekunów) uczestnikiem postępowania jest pokrzywdzony, a gdy pokrzywdzonym jest małoletni – także jego rodzice lub opiekun. Nazwanie zainteresowanych „uczestnikami” w moim odczuciu jest bardzo cennym zabiegiem legislacyjnym. Uczestnicy bowiem są w równym stopniu zainteresowani zakończeniem tego postępowania i mogą swobodnie zabiegać o właściwe ukształtowanie prawnie chronionych interesów. Zdaniem R. Kaszczyszyna – „W sprawach z nieletnim sprawcą czynu karalnego mediator pełni specyficzną rolę mediatora, wspierającego go w procesie resocjalizacji poprzez pokazywanie zasad i norm współżycia społecznego, także obowiązku przestrzegania ich, nie zapominając o prawach dziecka. Pełni również rolę edukatora nie tylko w stosunku do nieletniego, ale także rodziców, wspierając ich tym samym w procesie wychowawczym”¹⁰. Afirmując pogląd autora, wypada również podkreślić, że wyraźny zakaz przeprowadzania mediacji w lokalu zajmowanym przez uczestników lub ich rodziny, niezależnie od przeznaczenia tego lokalu oraz tytułu prawnego do jego zajmowania, ani

⁹ Dz. U. Nr 56, poz. 591 z późn. zm.

¹⁰ R. Kaszczyszyn, *Mediacje w sprawach karnych i z nieletnim sprawcą czynu karalnego*, [w:] W. Broński, P. Stanisławski (red.), *Mediacje i negocjacje*, Lublin 2012, s. 63 i 64.

w budynku sądu (§ 13) stanowi jeden z najważniejszych elementów skutecznej mediacji. Znaczne wątpliwości może wywołać skorzystanie z mediacji pośredniej, która *de lege lata* jest dopuszczalna (§ 15). Nie sposób w tym przypadku mówić o funkcji edukacyjnej w stosunku do nieletniego i jego rodziców lub opiekunów. *De lege ferenda* warto ograniczyć lub wyeliminować mediację pośrednią w sprawach nieletnich.

Na szczególną uwagę zasługuje zniesienie faz postępowania (wyjaśniającego, opiekuńczo- wychowawczego, poprawczego) i wprowadzenie jednolitego postępowania, które ma usprawnić całą procedurę postępowania w sprawach nieletnich. W piśmiennictwie podkreśla się, że sędziowie często czuli się przymuszeni do orzekania zakładu poprawczego, skoro zdecydowali się na skierowanie sprawy do postępowania poprawczego. Natomiast orzekanie zakładu poprawczego w zawieszeniu, było podyktowane niechęcią do przyznania się, że zbyt pochopnie skierowali sprawę do postępowania poprawczego¹¹. Nie ma przepisu zabraniającego orzeczenia środka wychowawczego w postępowaniu poprawczym. Co więcej, art. 55. § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich stanowi, że jeżeli sąd dojdzie do przekonania, że wystarczające jest zastosowanie środków wychowawczych, wydaje postanowienie o zastosowaniu tych środków. W tym przypadku (*de lege lata*) dochodzi do konwersji postępowania, gdyż w zakresie zaskarżenia tego postanowienia stosuje się odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania cywilnego (postępowanie nieprocesowe). Ujednolicenie procedury może posłużyć *de lege ferenda* do sięgania po środki wychowawcze, traktując umieszczenie w zakładzie dla nieletnich jako *ultima ratio*. W mojej ocenie wprowadzenie pewnego „monolitu” nie jest sprzeczne z art. 3. § 1 ustawy, który nakazuje kierowanie się dobrem nieletniego, dążenie do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego, zmierzanie do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego oraz uwzględnienie interesu społecznego.

Za P. Góreckim należy przyjąć, że „projekt prawa nieletnich oparty jest przede wszystkim na modelu resocjalizacyjnym. Niemniej jednak w zakresie uprawnień pokrzywdzonego do głosu dochodzi model postępowania naprawczego. W modelu tym pozycja ofiary jest znacząca, a podstawowym środkiem naprawczym jest kompensacja strat”¹².

11 A. Michalska – Warias, J. Piórkowska – Flieger, *Projektowane zmiany modelu postępowania w sprawach nieletnich*, [w:] T. Bojarski (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, Lublin 2011, s. 267.

12 P. Górecki, *Uczestnicy postępowania na tle projektu prawa nieletnich*, [w:] P. Hofmański,

De lege ferenda warto przemyśleć inne rozwiązania o charakterze wychowawczym. Jednym z nich mogłaby być praca społecznie użyteczna w jednostkach mających status organizacji pożytku publicznego. Praca na rzecz potrzebujących, nieporadnych, niepełnosprawnych, nieuleczalnie chorych, poszkodowanych przez kataklizmy lub praca na rzecz lokalnej społeczności może odnieść lepszy skutek resocjalizacyjny niż skierowanie do zakładu dla nieletnich, nadzór kuratora lub umieszczenie w rodzinie zastępczej, młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub młodzieżowym ośrodku socjoterapii. W mojej ocenie szczególnie dyrektywa wymiaru kary (art. 54 § 1 k.k.¹³) wobec młodocianych i nieletnich powinna przyświecać nowemu modelowi postępowania w sprawach nieletnich. Sąd właściwy w sprawach nieletnich nie powinien najpierw karać, ale starać się wychować nieletniego sprawcę przestępstwa lub wykroczenia.

Nie bez znaczenia wydaje się właściwe prowadzenie postępowania wyjaśniającego, którego nie powinien prowadzić sędzia rodzinny. Lepszym wydaje się powierzenie tego postępowania kuratorom sądowym i Policji, pod nadzorem sędziego rodzinnego¹⁴. Na marginesie wypada odnotować, że pomimo ujednoczenia procedury namiastka dotychczasowego postępowania wyjaśniającego wydaje się konieczna.

PODSUMOWANIE

Kończąc te rozważania i akceptując przedstawione wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*, warto za prof. A. Gaberlem stwierdzić, że postępowanie w sprawach nieletnich jest trudne, gdyż wymagające od sądu nie tylko panowania nad przepisami proceduralnymi i materialnoprawnymi, lecz nadto wiedzy o uwarunkowaniach niepożądanych zachowań nieletnich oraz z zakresu rozwoju człowieka¹⁵.

S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich (księga jubileuszowa prof. M. Korcyl-Wolskiej)*, Warszawa 2009, s. 302.

13 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)

14 W. Stelmaszczyk-Taracha zwraca uwagę na problemy praktyczne prowadzenia postępowania w sprawach nieletnich oraz na nie docenienie pracy sędziów rodzinnych i stosunkowo niskie nakłady na Wydziały Rodzinne i Nieletnich w sądach rejonowych; Por. W. Stelmaszczyk – Taracha, *Rola sędziego w postępowaniu w sprawach nieletnich na przykładzie orzecznictwa V Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego w Lublinie*, [w:] T. Bojarski (red.), *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, Lublin 2008, s. 63 i 64.

15 A. Gaberle, *O wykładni i stosowaniu art. 16 u.p.n., czyli jak nie należy konstruować przepisów prawnych*, [w:] P. Hofmański, S. Waltoś (red.), *W kręgu prawa nieletnich (księga jubileuszowa prof. M. Korcyl-Wolskiej)*, Warszawa 2009, s. 284.

Należy wyrazić ubolewanie, że tyle cennych uwag i refleksji (pomyśłów) doktryny nie stało się prawem powszechnie obowiązującym.

BIBLIOGRAFIA

1. Bojarski T. (red.), *Problemy reformy postępowania w sprawach nieletnich*, Lublin 2008.
2. Bojarski T. (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego*, Lublin 2011.
3. Broński W., Stanisławski P., (red.), *Mediacje i negocjacje*, Lublin 2012.
4. Gil D. (red.), *Gwarancje praw pokrzywdzonych w postępowaniach szczególnych*, Warszawa 2012.
5. Hofmański P., Waltoś S. (red.), *W kręgu prawa nieletnich (księga jubileuszowa prof. M. Korczył - Wolskiej)*, Warszawa 2009.

AKTY PRAWNE

1. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. – o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2002 r., Nr 11, poz. 109 z późn. zm.),
2. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 maja 2001 r. – w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach nieletnich (Dz. U. Nr 56, poz. 591 z późn. zm.).

